

ТЕОРЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ НА ЕКОНОМІЧНУ СУТНІСТЬ ПОЗИКОВОГО КАПІТАЛУ У ВІДТВОРЮВАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

УДК 336.71

Бондар Є.

*кандидат економічних наук,
кафедра міжнародного бізнесу Інституту
міжнародних відносин Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

Постановка проблеми. Позиковий капітал визначається як грошовий капітал, наданий у позику на умовах поворотності, платності та строковості для використання з підприємницькою метою. В останні часи, в результаті посилення припливу в банки вільних грошових коштів, накопичення позикового капіталу відбувалося більш швидкими темпами, ніж зростання власного капіталу на підприємствах, внаслідок чого маса позикового капіталу у більшості сучасних економік багаторазово перевищує грошову масу. Позиковий капітал, будучи самостійною економічною категорією, відрізняється не тільки від реального капіталу, а й від грошей як купівельних і платіжних засобів. Хоча такі економічні явища як позика та позичання існували з давніх часів, позиковий капітал став тлумачитись дослідниками як економічна категорія починаючи з епохи індустріального капіталізму, коли набув інституційного оформлення ринок позикового капіталу як «місце», де зустрічаються власники вільного капіталу та його споживачі (насамперед підприємці), які прагнуть залучити позичений ними

капітал у виробництво з метою отримання підприємницького прибутку.

Метою дослідження є аналіз еволюції теоретичних поглядів стосовно економічної сутності позикового капіталу.

Виклад основного матеріалу. Одним з перших підходів до визначення позикового капіталу можна вважати трактування Аристотелем сутності лихварського капіталу, хоча останній не можна ототожнювати з позиковим капіталом. На його думку, обмін певної кількості грошей на більшу кількість грошей є формою, що суперечить самій природі грошей і тому не може бути пояснена з погляду на товарообмін. «Існує подвійного роду хрестатистика: одна стосується торгівлі, друга – економіки; остання необхідна і варта похвали, а перша основана на обігу і тому справедливо засуджується (бо вона ґрунтується не на природі речей, а на взаємному ошукуванні). Таким чином, лихварство справедливо ненавидять усі, бо тут самі гроші є джерелом придбання і застосовуються не для того, для чого їх було винайдено. Адже вони виникли для товарного обміну, водночас як відсоток робить з грошей нові гроші. Звідси і його назва

(«відсоток» і «породжене»). Бо відсоток є грошима від грошей, отже з усіх галузей придбання ця є найбільш суперечливою природою» [1, с.175].

А. Сміт і Д. Рікардо вбачали в позиковому капіталі не фактор розширеного відтворення, а тільки форму перерозподілу вже наявного в суспільстві капіталу між окремими власниками [2, с. 268–271, 314–316, 702–707; 3, с. 139–145, 304–329, 780–792]. Утім роль позикового капіталу не обмежується лише перерозподілом капіталу. Він сприяє збільшенню розмірів капіталу, який функціонує в суспільному виробництві. Односторонність такого підходу полягає у встановленні залежності позикового капіталу від виробництва і нехтуванні зворотним процесом – впливом позикового капіталу на виробництво.

Німецький економіст Й. Шумпетер переосмислює роль позикового капіталу, стверджуючи, що банки створюють позиковий капітал, а обсяг наданих кредитів залежить від політики самих банків, які шляхом необмеженого розширення кредиту можуть забезпечити необмежене розширення капіталістичного виробництва. Позиковий капітал сприяє нагромадженню капіталу і розширенню виробництва, але сам він не створює капіталу. Розміри кредиту, що надається банками, залежать не від міркувань самих банків, а від об'єктивних умов відтворювальних процесів в економіці. В періоди підйому господарські суб'єкти висувають більший попит на позиковий капітал, і тоді банки можуть значно розширювати кредитування, що сприяє зростанню виробництва. Але в умовах кризи разом із падінням господарської діяльності скорочується і попит на кредит [4, С. 168–226, 254–316]. Недоліком теорії Й.Шумпетера стосовно теорії позикового капіталу (кредиту) є перебільшення його ролі як засобу забезпечення необмеженого зростання виробництва.

Австрійський економіст О. Бем-Баверк трактував відсоток на позиковий капітал як «заробітну плату», отриману промисловими і торговими ка-

піталістами за їхню «працю» з управління підприємствами, вважаючи відсоток вічним явищем [5, С. 280–281].

Поява тимчасово вільних грошових коштів є об'єктивним процесом у ринковій економіці, і основним їх джерелом є грошові кошти, не використувані господарськими суб'єктами в їхній діяльності. Згідно з теорією К.Маркса, поки ці кошти не використовуються, вони не приносять добавлену вартість, тобто втрачають характер капіталу. Внаслідок цього виникає протиріччя між вільним, не працюючим грошовим капіталом і природою капіталу як вартості, що перебуває в безперервному русі і приносить добавлену вартість. Це протиріччя розв'язується через кредит, коли вивільнений грошовий капітал передається у позику для отримання додаткової вартості. К. Маркс вважав позиковий капітал особливим видом капіталу, який має такі основні відмінності від виробничого капіталу:

1. Позиковий капітал в руках його власника не функціонує, не вкладається у виробництво, а віддається ним у позику.

2. Позиковий капітал – це капітал як товар, а в ринковій економіці гроші крім споживчої вартості як загального еквівалента мають добавлену споживчу вартість, яка виражається в тому, що вони служать капіталом, засобом для отримання прибутку. Власник позикового капіталу передає у господарську сферу не просто гроші, а гроші в якості капіталу, тобто вартості, що приносить добавлену вартість. При цьому капітал виступає у вигляді товару, який його власник продає іншому власникові для використання у господарському обігу.

3. Позиковий капітал має особливу форму руху.

4. Позиковий капітал має специфічну форму відчуження. Відчуження звичайних товарів здійснюється у формі купівлі-продажу; відчуження ж капіталу як товару відбувається у формі позики.

5. У русі позикового капіталу немає жодних посередницьких ланцюгів між наданням капіталу в позику і поверненням його з приростом (відсотком). Тому виникає видимість деякого самозростання грошей; здатність давати приріст здається притаманною грошам як таким.

6. Позиковий капітал не тільки не працює, а й навіть не виконує жодних функцій з керівництва і управління виробництвом.

7. Сукупний попит на гроші, який відповідає спекулятивному мотиву, зазвичай гнучко реагує на постійні зміни норми відсотка, тобто існує неперервна крива, що пов'язує зміну спекулятивного попиту на гроші і зміну норми відсотка, яка зумовлюється змінами цін облігацій і боргових зобов'язань різних строків погашення.

К.Маркс стверджує, що «першою умовою накопичення є виробництво додаткової вартості. Додаткова вартість розщеплюється на різні частини. Різні її частки потрапляють до рук осіб різних категорій і набувають різних, самостійних одне відносно одного форм, таких як: прибуток, відсоток, торговий прибуток, земельна рента тощо... Весь авансований капітал, яким би не було його початкове походження, перетворюється в накопичений капітал або капіталізовану додаткову вартість» [1, С. 576-577, 601].

Позиковий капітал, згідно з К.Марксом, виступає як ціна і як особлива форма додаткової вартості. Однак це цілком своєрідна «ціна». Для звичайних товарів ціна є грошовим вираженням їхньої вартості. Але для капіталу, відданого в позику, відсоток не є грошовим вираженням вартості, оскільки сам позиковий капітал вже виражений у грошовій формі. Відсоток в даному випадку служить оплатою споживчої вартості капіталу як товару – його здатності приносити прибуток. Тому К.Маркс називав відсоток «ірраціональною формою ціни».

За теорією К.Маркса, прибуток, отримуваний від позикового капіталу,

розпадається на дві частини: відсоток, що присвоюється кредитором в якості простого власника капіталу, і підприємницький прибуток, що присвоюється позичальником (промисловцем або торговцем). А оскільки кредитні відносини при капіталізмі набувають широкого розвитку і кожний окремих підприємець може віддати свій капітал в позику, то поділ прибутку на відсоток і підприємницький прибуток набуває загального значення і застосовується навіть до доходу на власний капітал підприємців, а не тільки до доходу, отриманому на позиковий капітал.

Згідно з К.Марксом, підприємницький дохід і відсоток від початку походять від доданої вартості. За певного розміру прибутку, чим вище відсоток, тим нижче підприємницький дохід, і навпаки. На підставі розподілу додаткової вартості виникають відомі суперечки між позиковими і функціонуючими капіталістами: перші зацікавлені у високому рівні відсотка і низькому рівні підприємницького прибутку, а останні, навпаки, зацікавлені в низькому рівні відсотка і у високому рівні підприємницького доходу [6, С. 418].

Норма відсотка знаходиться у певній залежності від середньої норми прибутку. Оскільки відсоток є частиною середнього прибутку, то максимальною межею для норми відсотка є середня норма прибутку. За інших рівних умов, чим вище норма прибутку, тим вищою буде норма відсотка. Однак це зовсім не означає, що норма відсотка безпосередньо визначається нормою прибутку і що вони завжди рухаються паралельно. Норма відсотка в кожний конкретний період безпосередньо визначається співвідношенням між пропозицією позикових капіталів і попитом на них.

З розвитком ринкової економіки середня норма прибутку має тенденцію до зниження в результаті зростання органічної будови капіталу, і водночас неодмінно має знижуватися середня норма відсотка (тобто середня норма відсотка за весь промисловий цикл). Низ-

хідна тенденція середньої норми відсотка зумовлена не тільки низхідною тенденцією середньої норми прибутку, а й розвитком кредитної системи. Зі зростанням мережі банків та їхніх філіалів у позикові капітали перетворюється дедалі більша частина тимчасово вільних грошових коштів, акумуляція яких в кредитній системі збільшує накопичення позикових капіталів, що сприяє зниженню норми відсотка.

Позиковий капітал (кредит) активно сприяє концентрації та нагромадженню капіталу. По-перше, він прискорює перетворення частини добавленої вартості в капітал. Розрізнені суми добавленої вартості, кожна з яких не є достатньою для нових капіталовкладень, припливають до банків і у сукупності сягають розмірів, достатніх для використання з метою розширеного відтворення. По-друге, завдяки кредиту джерелом нагромадження капіталу стають також грошові заощадження і доходи населення.

Таким чином, згідно з К.Марксом, сутність позикових грошей визначається функцією грошей як засобу платежу, а рух засобів платежу є відображенням суспільних зв'язків. З одного боку, гроші при взаємному погашенні платежів функціонують як рахункові гроші, як міра вартості. З іншого боку, при здійсненні реальних платежів гроші виступають не як засіб обігу, не як форма обміну, а як індивідуальне уособлення суспільної праці, прояв мінової вартості, як абсолютний товар. При порушенні механізму взаємного погашення гроші змінюють свою форму, перетворюючись з рахункових грошей на монетарні. У цьому разі вони не можуть бути заміщені звичайним товаром, «споживча вартість втрачає свою цінність, а вартість товару зникає перед лицем її вартісної форми» [1, С. 149].

Дж.М. Кейнс трактує позиковий капітал як знаряддя планомірного регулювання капіталістичної економіки. Теорія Кейнса ґрунтується на міновій концепції, надаючи вирішальне значення не сфері виробництва, а сфері обігу,

і пояснює безробіття і кризи «недоліками» у сфері попиту, грошового обігу і кредиту. При цьому Кейнс відводить нормі відсотка роль головного регулятора обсягу інвестицій і зайнятості. За Кейнсом, однією з найважливіших причин хронічного безробіття в умовах сучасного капіталізму є високий рівень позикового відсотка, який обмежує обсяг інвестицій (капіталовкладень). Звідси слідує висновок, що шляхом зниження відсотка можна створити достатній «стимул до інвестицій» і ліквідувати безробіття. У такий самий спосіб можна уникнути і економічних криз.

Р.Фішер, Р.Дорнбуш і Р.Шмалензі [7, С. 325–326] центральне місце в економічній теорії капіталу і землі відводять фактору часу. Попит на капітал визначається запасами певного активу і потоком послуг, породжуваних цим активом протягом часу, а також відмінностями між потоком доходів від цього активу або рентою. Вартість використання послуг капіталу є рентною (прокатною) оцінкою капіталу. Ціна активу є ціною, за якою одиниця капіталу може бути продана або куплена в будь-який момент. Власник активів має право на отримання всіх поточних або майбутніх надходжень за використання цих активів. Ціна активів визначається ними на основі «сучасної вартості». «Сучасна вартість платежу є сумою, яку необхідно вкласти сьогодні, аби отримати вказану виплату до цього моменту». Ця вартість визначається рівнем відсоткової ставки. У кінцевому підсумку, «ціна будь-якого активу дорівнює сучасній вартості всіх пов'язаних з ним поточних або майбутніх платежів за використання цього активу» [7, С. 326, 327]. Оскільки отримання доходів на активи пов'язано з віддаленим майбутнім, а майбутнє завжди є невизначеним, то великого значення набувають поняття «ризик» і «невизначеність».

Як зазначено вище, позиковий капітал зараз визначається як грошовий капітал, наданий у позику на умовах поворотності, платності та строковості для використання з підприємницькою

метою. У сучасних ринкових економіках існують шість основних джерел позикового капіталу.

По-перше, грошовий капітал, вивільнений в процесі кругообігу промислового і торгового капіталів, що зумовлено характером обігу основного капіталу, коли після продажу товарів зношена частина основного капіталу осідає у вигляді амортизаційного фонду до настання строку оновлення основного капіталу.

По-друге, капітал, вивільнений у грошовій формі, що зумовлено характером обігу постійної частини обігового капіталу, коли між продажем готових товарів і купівлею нової сировини зазвичай минає певний час, і тому після реалізації готових товарів частина грошової виручки, яка відображає вартість спожитої сировини і матеріалів, осідає у вигляді тимчасово вільного грошового капіталу.

По-третє, частина змінного капіталу, вивільнена в грошовій формі на строк від моменту реалізації товарів до моменту виплати заробітної плати.

По-четверте, додаткова вартість, яка протягом тривалого часу накопичується у грошовій формі для розширення виробництва.

По-п'яте, грошові доходи і заощадження населення, призначені для особистого споживання, які надходять до банків у вигляді депозитних вкладів і перетворюються на позиковий капітал.

По-шосте, тимчасово вільні грошові кошти державного бюджету, страхових компаній та інших організацій.

Діяльність комерційних банків щодо надання позикового капіталу зумовлює дві їх властивості. Перша властивість полягає в тому, що їхні зобов'язання є засобами платежу, оскільки саме в господарському обігу вони приймаються в якості «грошей» поряд із готівковими грошима. Друга властивість полягає у відсутності залежності між обсягом позикового капіталу банків (пропозицією грошей) і попитом на гроші з боку економіки. Отже, якщо пропозиція грошей не від-

повідає потребам економіки, економіка повинна пристосовуватися до наявної кількості грошей. Банки «створюють» гроші, але розмір їхніх активів обмежений їхніми зобов'язаннями, тобто тими заощадженнями, які їм довірено. Утім вони можуть розраховувати на збільшення зобов'язань і відповідно з цим збільшувати обсяги надання позик. Звідси слідує, що саме позиковий капітал забезпечує комерційним банкам невичерпне джерело пропозиції грошей.

Висновки. Оскільки позиковий капітал у нинішній час є одним з головних факторів економічного розвитку країн, дослідження еволюції поглядів на його економічну сутність мають велике аналітичне значення.

Як показав аналіз, цілісні погляди на економічну сутність позикового капіталу почали формуватися в індустріальну епоху і були сформульовані представниками школи меркантилізму (Д.Рікардо, А.Смітом), які, однак, вказали тільки на його перерозподільні функції. У подальший період роль позикового капіталу було переосмислено Й.Шумпетером, який наголосив, що позиковий капітал відіграє функцію розширеного відтворення виробництва, а також пов'язав попит на позиковий капітал з динамікою виробництва (економіки). Значний аналітичний внесок зроблено К.Марксом, який визначив сутність позикових грошей як функцію грошей як засобу платежу, а також Дж.М. Кейнсом в його тлумаченні позикового капіталу як знаряддя планомірного регулювання капіталістичної економіки і норми відсотка як головного регулятора обсягу інвестицій і зайнятості в економіці. Дослідники новітньої епохи (Р.Фішер, Р.Дорнбуш і Р.Шмалензі) продовжили аналітичні роботи в цій галузі, визначивши фактори попиту на позиковий капітал, а також ввели поняття «ризик» і «невизначеність» в якості таких, що мають ключове значення в діяльності, так чи інакше пов'язаній з позиковим капіталом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии. Т. 1. Кн. 1. Процесс производства капитала. М., Политиздат, 1978.— 907 с.
2. *Риккардо Д.* Начало политической экономии и налогового обложения. Избранное.— М.: Эксмо, 2007.— 960;
3. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов.— М.: Эксмо, 2007.— 960 с.
4. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития.— М.: Эксмо, 2007.— 864 с.
5. *Бем-Баверк О.* Капитал и процент / Избранные труды о ценности, проценте и капитале.— М.: Эксмо, 2007.— 912 с.
6. *Маркс К.* Капитал, т. III, К.Маркс и Ф.Энгельс, Соч., т. 25, ч. I.— 508 с.
7. *Р.Фишер, Р.Дорнбуш и Р.Шмалензи.* Экономика. М.: Дело, 1993.— 864 с.